

Piyasa Ekonomisine Geçiş Döneminde ek ve Slovak Ekonomilerinin Performansının Değerlendirilmesi

Rahmi etin

Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İİBF, İktisat Bölümü

Öz: Çekoslovakya Cumhuriyeti 1989 yılında Doğu Bloku'nun dağılmasının ardından dünya ile ekonomik entegrasyonu sağlayabilmek için 1 Ocak 1991 tarihinde serbest piyasa ekonomisine geçme kararı almış, ancak 1993 yılında demokratik oylamayla ek ve Slovak Cumhuriyetleri olmak üzere iki bağımsız devlete dönüşmüştür. Bu çalışmada yaklaşık altı beş süren geçiş döneminde (1991-1995) bu ülkelerin ekonomisinde yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Çalışma sonucunda bu ülkelerin reformları başarılı biçimde gerçekleştirmelerine rağmen söz konusu dönemde ekonomik olarak ciddi sıkıntı yaşadıkları gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: ek Cumhuriyeti, Slovakya, Ekonomik Büyüme, Özelleştirme.

An Evaluation of the Performances of Czech and Slovak Economies during the Transition Period

Abstract: After the collapse of the Eastern Bloc in 1989 Czechoslovakia decided to integrate its economy with the world by implementing free market mechanism on January, 1, 1991, but in 1993, the country was divided into two independent countries, namely the Czech and Slovak Republics. This paper has intended to investigate economic performances of these two countries during the transition period (1991-1995). This paper concluded that although economic reforms were successfully implemented these countries witnessed hard times during the transition period.

Keywords: Czech Republic, Slovakia, Economic Growth, Privatization.

GİRİŞ

ek ve Slovak Cumhuriyetleri daha 1993 yılına kadar Çekoslovakya Federal Cumhuriyeti çatısı altında varlıklarını sürdürürken 1993 yılında yapılan demokratik bir halk oylamasıyla bağımsız birer devlete dönüştüler. Bu ülkeler 1991 yılına kadar sosyalist bir rejimle idare ediliyordu. Bu sistemde ekonomide kararlar merkezi bir planla alınıyor ve vatandaşların mülkiyet edinme hakları tamamen kısıtlanıyordu. Ancak 1991 yılından sonra ekonomide kararlar piyasa mekanizmasına bırakılıyor ve devletin elinde olan varlıklar birer birer özel sektöre satılıyor. İşte bu dönüşümleri gerçekleştiren eski Doğu Bloku ülkelerine “Geçiş Ekonomileri” adı verilmektedir. Bu dönemde, Çekoslovakya'nın liberalleşme politikalarını başarılı biçimde yürütmesinin en önemli nedenleri arasında Macaristan ve Polonya gibi birçok Doğu Bloku

ülkelerinde bulunmayan çok eski ve köklü bir devlet geleneğine sahip olması ve sivil örgütlerin (işçi sendikaları, yerel yönetimler ve hükümet harici kurumlar) yeterince güçlü olmaması yatmaktadır (Horvath ve Jonas, 1998: 4).

Reformların 1991 başlarında uygulanmaya konulmasıyla birlikte bu iki ülkenin ekonomik yapısında ciddi dönüşümler yaşanırken, ekonomik faaliyetlerde ise ciddi bir daralma gözlenmiştir. Ülkenin dış dünya (özellikle Avrupa Birliği) ile yeni ilişkiler kurmaya başlamasıyla bu pazarlara mal ve hizmet ihracatları kısa sürede hızla artmıştır. Öte yandan, AB ülkelerinden Çek Cumhuriyetine çoğunluğu satın alma yoluyla olmak üzere doğrudan yabancı yatırımları gelmeye başlamıştır.

Bu çalışmanın temel amacı Çek ve Slovak Cumhuriyetlerinin serbest piyasa ekonomisine geçiş döneminde (1991-1995) iktisat politikalarında yaşanan dönüşümleri ve ekonomik performanslarını betimleme yöntemi ile analiz etmektir. Bu amaçla, ikinci bölümde Çek ve Slovak Cumhuriyetlerinin piyasa ekonomisine geçiş sürecinde temel ekonomi göstergeleri, özelleştirme politikaları ve kamu kesiminin ekonomideki yeri ve önemi incelenmektedir. Üçüncü bölümde Çek ve Slovak ekonomilerinin sektörel yapıları, tarım, sanayi ve dış ticaret sektörleri ele alınarak değerlendirilecektir. Dördüncü ve son bölümde ise sonuç ve değerlendirmeler yer almaktadır.

ÇEK VE SLOVAK EKONOMİLERİ: GEÇİŞ ÖNCESİ DÖNEM

Çekoslovakya ekonomisi Kansız Devrimin (Velvet Revolution) gerçekleştirildiği 1989 yılına kadar merkezi planlı, her türlü ekonomik faaliyetlerin devlet kontrolünde olduğu ve sanayisinin ağırlıklı olarak savunma sanayi ve ağır sanayiden oluşan tipik bir Doğu Bloku ülkesiydi. Devrimin yapıldığı yılda özel sektör ekonomik varlıkların ancak %2'sini kontrol etmekte ve istihdamın %1.2'sini sağlamaktadır. Yine aynı dönemde yaklaşık 8,580 Amerikan dolarını bulan kişi başına geliri ile İspanya ve İrlanda'nın refah düzeyine çok yakın bir konumda olmasına rağmen hizmet sektörünün ve tüketim malları üretiminin göreceli olarak az olması nedeniyle gelişmekte olan ülkelere benzemektedir (Kaiser, 1995; 507).

Komünist döneminin sonlarına doğru ticaret Sovyetler Birliği (SB) ve Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (CMEA) ülkelerine yönelmiştir. Üretim kapasitesi ülkenin karşılaştırmalı üstünlüklerine ve bölgesel çıkarlarına göre değil SB'nin ve CMEA'nın menfaatleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bunun sonucu olarak, toplam istihdamın %17.5'ini savunma ve ağır sanayi teşkil etmektedir. Bu nedenlerden ötürü, Çekoslovakya'yı 1991 öncesinde gelişmiş bir sanayi yapısına sahip, fakat üretim kaynaklarını verimli ve rasyonel kullanmayan bir ülke olarak tanımlamak mümkündür (Kaiser, 1995: 508).

Bu bölümde kansız devrimin gerçekleştirilmesinden sonra literatürde sıklıkla geçiş dönemi olarak adlandırılan ve 1991-1995 yıllarını kapsayan dönemin iktisadi gelişmelerinden kısaca bahsedilecektir. Bu dönemde liberal ekonomi politikaları çerçevesinde devletin ekonomideki rolü azaltılmaya çalışılmış ve bu süreç 1990'ların ortasına kadar devam etmiştir. Gerçekleştirilen reformların benimsenmesinin zaman alması nedeniyle iktisadi büyüklüklerde dalgalanmalar gözlenmiştir. Ancak, bu dalgalanmaları en az indirebilmek için uygulanan yapısal program, sabit döviz kuru, sıkı para, sıkı maliye ve ücret politikalarıyla desteklenmiştir.

Enflasyon, Büyüme ve İşsizlikteki Gelişmeler

Enflasyon oranının mal ve hizmet fiyatlarının belirlenmesinin 1991 yılında piyasaya terk edilmesi ve yapılan yüksek devalüasyonlar sonucunda %50'lerin üzerine çıktığı, ardından 1993'te KDV'nin uygulanması ve mini devalüasyonlar sonucunda tekrar %20'ler seviyesine sığradığı görülmektedir (World Bank, 1998). 1989 yılında başlatılan istikrar politikalarının içerisinde bulunan sıkı maliye ve para politikalarının (büyük devalüasyondan sonra döviz kurunun rekabeti gözetecek biçimde her yıl ayarlanması ve reel ücretlerin düşük tutulması vb) başarılı biçimde uygulanması sonucunda enflasyon tek haneli rakamlara düşürülebilmiştir.

Tablo 1'in ikinci sütununda Çek ve Slovak Cumhuriyetlerinin reel büyüme oranlarına yer verilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere üretimde ve dolayısıyla büyümede 1991 ve 1992 yıllarında büyük düşüşler yaşanmıştır. Bu negatif büyümenin başlıca sebebi SB'nin ve Doğu Avrupa ülkelerinin askeri amaçlı malzemelere ve diğer mallara olan talebini durdurması ve Çek ve Slovak liderlerin Batılı ülkelerle ilişkileri düzeltmek için İran, Irak ve Libya gibi ülkelere yapmış olduğu silah ihracatını kısmak zorunda kalmasıdır. Bunların yanında piyasa ekonomisine geçilmesi, hükümet harcamalarının azaltılması yönündeki baskılar ve tüketim mallarının ağırlığının artması da iç piyasada daralmaya yol açtığından ekonomik büyüme olumsuz etkilenmiştir. Bütün bu etkenlerin sonucunda ekonomide toplam % 20'lere varan bir küçülme gözlenmiştir. Bu küçülmede Sovyetler Birliğindeki üretim yapısının karşılıklı bağımlı olması ve ülkelerin bağımsızlıklarını kazanması ile birlikte bu organizasyonel yapının bozulmasının veya kesintiye uğramasının da özel bir yeri vardır (Fidrmuc, 2003). Bununla birlikte her iki ülkede 1993 yılından sonra artan ihracat ve yatırımlar sonucunda hızlı bir toparlanma sürecine girmiş ve yüksek büyüme oranlarına ulaşmışlardır.

Tablo 1'in son sütununda Çek ve Slovak Cumhuriyetlerinin işsizlik oranları gösterilmiştir. Buna göre Çek Cumhuriyeti 1991-1993 döneminde ortalama %3.4'lük oran ile gelişmiş ülkelerden bile daha düşük bir işsizlik oranına sahip

iken Slovakya oldukça yüksek bir işsizlik problemiyle karşı karşıyadır (ortalama %11.4). İşte bu sorun nedeniyle Çekoslovakya Cumhuriyeti 1993 yılında Slovak liderlerin baskıları sonucunda dağılmıştır (Sojka, 1992). Çek ekonomisinin görünürde oldukça düşük bir işsizlik oranına sahip olmasının temel nedeni hükümetin ücretleri düşük bir seviyede belirlemesi sebebiyle firmaların işten çıkarmalara başvurmamasıdır. 1992 yılı verilerine göre fazladan istihdam edilen (gizli işsiz) kişi sayısı 350,000 olarak tahmin edilmiştir. Bunlarında işsiz nüfusa dahil edilmesi halinde işsizlik oranının %4 artacağı tahmin edilmektedir (Kaiser, 1995: 511). Ancak Çek Cumhuriyetinin Avusturya ve Almanya'ya coğrafi olarak yakın olması nedeniyle bazı işçilerin işten çıkarılması halinde bu ülkelerde rahatlıkla iş bulma olanaklarının olması işsizliği beklenen ölçüde artırmayacağı öngörülmektedir (OECD, 1994: 67).

Tablo 1: Temel Makroekonomik Veriler (% olarak)

Yıllar	Enflasyon Oranları		Reel Büyüme		İşsizlik Oranı	
	Çek Cum	Slovakya	Çek Cum	Slovakya	ÇekCum	Slovakya
1990	9.7	10.4	-1.2	-2.5	0.7	2.0
1991	56.7	61.2	-14.2	-11.2	4.3	13.7
1992	11.1	10.0	-6.6	-6.5	2.7	13.3
1993	20.8	23.2	-0.7	-3.9	3.7	14.8
1994	10.1	13.4	2.6	5.0	3.4	15.0
1995	9.1	9.9	5.1	7.0	2.9	15.1

Kaynak. 1990 ve 1991 enflasyon ve büyüme verileri Kaiser (1995: 523), 1992-1995 enflasyon ve büyüme verileri World Bank (1998: 2-4) ve işsizlik verileri Allison ve Ringold (1996: 39)'den alınmıştır.

Geçiş Sürecinde Özelleştirme

Daha önce belirttiğimiz üzere Çekoslovakya ekonomisinde 1989 öncesi komünist rejim döneminde özel sektörün rolü oldukça sınırlıydı. Örneğin, 1991 yılında özel sektör yurtiçi üretimin ancak %2'sini gerçekleştiriyordu (Manasian, 1991: 9). Çekoslovak yetkililer serbest piyasa ekonomisine geçiş kararından sonra özellikle 1990 ve 1991 yıllarında yoğun bir özelleştirme faaliyetine girişmişler ve perakende piyasasındaki küçük ölçekli işletmeler ile hizmet sektöründeki işletmelerin tamamı 1993 yazına kadar özel sektöre devredilmiştir. 100,000'den fazla ev ve tarım arazisinin eski sahiplerine veya mirasçılara iadesi (restitution) ile sayıları yaklaşık 25,000'i bulan küçük işletmelerin ihale yöntemi ile özelleştirilmesinden yaklaşık 4-5 milyar ABD doları gelir elde edilmiştir (Hazlett, 1996). Büyük ölçekli kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesinde ise karşılaşılan güçlükler sebebiyle biraz farklı bir yöntem izlenmiştir. Bu kuruluşların özelleştirilmesinden maksimum gelir elde etmek yerine hızlı davranmak suretiyle karşılaşılan engellerin

azaltılması ve bu kuruluşların başına bilgi ve tecrübe sahibi eski sosyalist yöneticilerin getirilmesi sayesinde özelleştirmede büyük başarı sağlanmıştır (Hazlett, 1996). Büyük şirketler önce anonim şirketlere dönüştürülmüş ve hisselerinin %62'lik kısmı öncelikle sembolik bir bedel karşılığında kupon sistemiyle (voucher privatization) halka satılmış ve geri kalan %38 ise para karşılığında yerli ve yabancı kişilere ihale yöntemiyle satılmıştır. 1995 yılına kadar Çek Cumhuriyetinde yapılan bu özelleştirmeler sonucunda sermayenin %80'i özel sektöre geçmiş ve bundan yaklaşık 44 milyar \$'lık gelir elde edilmiştir (Hazlett, 1996: 99).

Slovakya'da özelleştirme kapsamındaki şirketler büyüklüklerine göre iki sınıfa ayrılmışlar ve bunların özelleştirilmesinde farklı yöntemler izlenmiştir. Birinci sınıfa giren yaklaşık 10,000 adet küçük işletme çok farklı yöntemler kullanılarak 1991-1994 yılları arasında özelleştirilmiştir. Buna karşılık orta ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi iki ayrı dalgada gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Birinci dalgada 487 adet işletmenin hisselerinin %47'si 2,6 milyon vatandaşa hükümetten aldıkları kuponlar karşılığında (voucher privatization) satılmıştır. Şirket hisselerinin %24'lük kısmı standart özelleştirme yöntemiyle para karşılığında yerli ve yabancı şahıslara satılırken, geriye kalan kısmı ise Milli Özelleştirme İdaresine devredilmiştir. İkinci dalgada gerçekleştirilen özelleştirmeler ise ağırlıklı olarak standart yöntemle göre yapılmıştır. Dünya Bankası verilerine göre, Slovak Cumhuriyetinde yapılan özelleştirmeler sonucunda 1995 yılı itibariyle şirketlerin %79'u ve üretimin %83'ü özel sektöre devredilmiş ve bundan yaklaşık 16 milyar \$ özelleştirme geliri elde edilmiştir (World Bank, 1998).

Kamu Maliyesinde Gelişmeler

Çekoslovak ekonomisi diğer Doğu Bloku ülkelerinde olduğu gibi çok gelişmiş bir sosyal refah sistemine sahip olduğundan kamu harcamaları milli gelir içinde önemli ve uluslar arası standartlara göre oldukça yüksek bir paya sahipti. Bu sebeple Federe devlet 1990'lı yılların başında ekonomik dönüşüm politikalarını başlattığında mali politikalarla iki önemli amacı gerçekleştirmeyi hedeflemiştir (Banerjee vd, 1995: 32); 1) devletin ekonomi içindeki payını gelişmiş ülke ekonomilerinin standartlarına çekmek, ve 2) makroekonomik istikrarı sağlamak için denk bütçe politikası izlemek. Birinci amaca ulaşmak için aşağıdaki tedbirler alınmıştır (Banerjee vd, 1995: 32);

- Teşviklerde 1991 yılında yüksek oranda kesinti yapıldıktan sonra takip eden yıllarda teşvik miktarı nominal olarak aynı kalmıştır.
- Kurumlar gelir vergisinde büyük çapta reform gerçekleştirilmiştir. 1991 yılında kardan alınan vergiler %10-20 arasında azaltılmış ve aynı zamanda bu oranlar sadeleştirilmiştir. 1993 yılında kardan alınan üç farklı vergi

yerine %45 oranında tek bir vergi getirilmiştir. Bu oran bir yıl sonra %42'ye düşürülmüştür.

- 1993 yılında KDV'yi de içine alan geniş kapsamlı bir vergi reformu gerçekleştirilmiştir. Ayrıca gelir vergisi ve sosyal güvenlik konularında da reformlar gerçekleştirilmiştir.

Çek Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra kamunun ekonomideki ağırlığını azaltmak için birçok düzenleme yapmasına rağmen 1993-1998 yıllarını kapsayan dönemde kamu harcamalarının GSMH içindeki payı halen %44 civarında olup, bu oran OECD ortalamasının (%37.9) çok üzerindedir (OECD, 2001). Bununla birlikte, 1990'ların başında uygulanmaya başlayan sıkı maliye ve ücret politikalarının olumlu neticeleri sonucunda 1993 yılında bütçe %0.6 oranında fazla verebilmiştir. Ayrıca Tablo 2'den görüldüğü üzere, 1993 yılında kamu borçlarının GSMH içindeki payı %19'dan 1995 yılında %15'lere gerilemiştir.

Slovak ekonomi otoriteleri tarafından döviz kurunun bir istikrar çıpası olarak kullanılması, güçlü maliye politikaları ve ücret artışlarının düşük oranda artırılması sonucunda enflasyon aşağı doğru bir eğilim izlemiştir. İstikrar programına verilen mali destek sonucunda genel kamu bütçesi 1992-1995 arasında %12 oranında iyileşme göstermiştir. Kamu bütçesindeki bu iyileşme kamunun tüketim harcamalarının GSMH'nin %6'sı, yatırımların GSMH'nin %2'si ve teşviklerin GSMH'nin %1.5'i kadar azalmasıyla gerçekleşmiştir (World Bank, 1998: 2). Mali göstergelerde elde edilen başarılarla karşın kamu finansmanı oldukça karmaşık bir konu olmaya devam etmiştir. İlk olarak kamu harcamalarının GSMH içindeki payı OECD ortalamasının oldukça üzerindedir. İkinci olarak, vergi yükü veya kamu gelirleri benzer gelir seviyesine sahip ülkelere göre oldukça yüksektir (1994'te milli gelirin %46.7'si). Örneğin, brüt ücret üzerinden alınan %50 oranındaki vergi de yine OECD ortalamasından oldukça yüksektir (World Bank, 1998). Kamu dengesindeki iyileşmelere paralel olarak brüt kamu borçlarının GSMH içindeki payı yapılan özelleştirmeler sebebiyle oransal olarak azalmaktadır.

Tablo 2: Kamu Bütçesi Dengesi ve Kamu Borçları (GSMH'nin %'si olarak)

Yıllar	Çek Cum.		Slovakya	
	Kamu Dengesi	Kamu Borç/GSMH	Kamu Dengesi	Kamu Borç/GSMH
1992	-2.2	vy	-11.9	vy
1993	0.6	19.1	-7.0	28.3
1994	-1.3	17.6	-1.3	24.8
1995	-1.6	15.3	0.2	22.1

Kaynak: Kamu dengesine ait veriler IMF (1996)'den ve diğer veriler her ülkenin kendi Maliye Bakanlığından alınmıştır

3. Sektörel Yapıdaki Gelişmeler

Bu kısımda Çek ve Slovak ekonomilerinde tarım, sanayi ve dış ticaret sektörlerindeki gelişmeler sırasıyla incelenmektedir.

3.1. Tarım

Çek Cumhuriyetinde toplam arazinin yaklaşık %34'ü ormanlık alan, %41'i ekilebilir arazi ve %11'i çayır ve meralardan oluşmaktadır. Arazilerin büyük bir kısmının deniz seviyesinden çok yüksekte olması, dağlık olması ve kısa hasat dönemine sahip olması nedeniyle çok çeşitli ürünler yetiştirmeye uygun değildir. En büyük ve işlemeye en uygun tarım arazileri Güney Moravya bölgesinde yer almakta ve buralarda kaliteli üzümler üretilmektedir. Tarım arazilerinin büyük bir kısmı reform çalışmalarının başladığı 1991 yılına kadar Tarım Kooperatifleri ve diğer Kolektif Tarım İşletmeleri tarafından işletilmekteydi. Bu sistemde çok küçük tarım arazileri modern tarım araçlarını kullanmaya elverişli olmadığından özel mülkiyet büyük ölçüde kaldırılmış, yalnız ailelerin kendi sebze ve meyve ihtiyaçlarını karşılamaları için az bir miktar arazi (ortalama 10 hektar) yanında etinden ve sütünden faydalanmaları için bazı hayvanlara sahip olmalarına izin verilmiştir.

Bu dönemde reform çabalarının başlamasından 1996 yılına kadar geçen sürede tarımın yurtiçi üretime ve istihdama katkısı sürekli azalmıştır. Örneğin 1991 yılında tarımın istihdama katkısı %12.6 iken bu oran 1995 yılına geldiğinde %50 azalarak %6.7'ye düşmüştür (bkz. Tablo 3). Tarımın payındaki bu azalma özellikle hizmet sektörleri (ticaret ve turizm, kamu hizmetleri gibi) ve inşaat sektöründeki hızlı gelişmeler sonucunda ortaya çıkmış ve bununla tarım sektöründe çalışanların verimliliklerine olumlu yansımaları olmuştur.

Slovakya'da toplam arazinin %51'i tarım ürünleri yetiştirmeye elverişli iken %40'ı ormanlarla kaplanmıştır. Bu arazilerden ülkenin güney kısmında ve doğusundan batısına yayılan bölgesi daha sıcak bir iklime sahip olduğundan üzüm ve mısır yetiştirmeye elverişlidir. Ülkenin her bir yanına dağılmış olan ikinci bölgede ise iklim biraz daha soğuktur, bu nedenle buralarda buğday, arpa, şeker pancarı, çavdar ve patates gibi dayanıklı ürünler yetiştirilmektedir. Son olarak ülkenin merkezinde bulunan ve toplam arazilerin 1/3'ünü oluşturan dağlık bölgede ise hayvancılık yapılmaktadır. Hayvancılık sektörünün tarım içindeki payı %54'ü bulmaktadır ve en önemli hayvansal ürünler domuz eti, dana eti, süt, tavuk ve yumurtadır (OECD, 2001).

Tarımsal faaliyetler reform sürecinden önce yani 1991 yılına kadar olan dönemde büyük ölçüde (tarım arazilerinin %80'i) Tarım Kooperatifleri ve diğer Kolektif Tarım İşletmeleri tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bu işletmelerin ortalama büyüklüğü 1,400 hektarı bulmaktaydı. Özel şahıslara kendi öz

tüketimlerini karşılamak amacıyla bırakılan tarım arazilerinin ortalama büyüklüğü ise 10 hektarı geçmemektedir (OECD, 2001).

Ekilebilir arazilerin miktarı 1990'lı yılların başında bir miktar artmış olsa da üretimde önemli oranda düşüşler gözlenmiştir. Bu dönemde tarım sektörüne verilen destek (sübvansiyon gibi) ve yatırımların azalması sonucunda sadece 1992 yılında tarımsal ve hayvansal üretim yaklaşık %12 oranında daralmıştır. Sebze ve meyvegillerden mısır dışındaki diğer tüm ürünlerde 1996 yılına kadar azalma devam etmiştir. Bunların neticesinde tarım sektörünün istihdama katkısı azalmaya başlamış ve 1991 yılında %13.7 olan bu pay 1995 yılında %9.5'e gerilemiştir. Buna karşılık hizmetler sektöründeki olumlu gelişmeler sonucunda başta kamu hizmetleri ve ticaret ve turizmin sektörleri olmak üzere istihdam bu alanlara kaymıştır (Tangerman ve Banse, 2000).

Tablo 3. İstihdamın Sektörel Yapısı (% olarak)

Sektörler	Çek Cum.		Slovakya	
	1991	1995	1991	1995
Tarım	12.1	6.7	13.7	9.5
İnşaat	5.6	9.1	7.5	8.7
İmalat	35.1	29.1	35.2	27.1
Kamu Hizmetleri	2.2	5.5	2.3	6.1
Ulaştırma ve Telekomünikasyon	9.8	7.8	7.3	7.8
Sağlık ve Eğitim	13.6	12.0	15.2	14.8
Finans	5.4	6.5	5.3	5.6
Ticaret ve Turizm	7.9	15.7	8.0	13.1
Diğer Hizmetler	8.3	7.6	5.5	7.3

Kaynak: Allison ve Ringold, 1996, s.39.

Sanayi

Ekonomide kararların merkezi bir plan dahilinde alındığı 1948 ile 1989 yılları arasında Çekoslovakya'da mevcut sermaye stokuna yeterli ilavelerin yapılamaması, ehil olmayan yönetimlerin iş başına gelmesi ve yanlış pazarlama ve finansman tekniklerinin uygulanması sonucunda sanayinin gelişmesi sağlanamamıştır (Andress, 2003). Bunların neticesinde, Çekoslovakya'nın sanayisi diğer komünist ülkelerde olduğu gibi zamanı geçmiş ve etkin olmayan

teknolojileri kullanan, kalitesi düşük mallar üreten ve aşırı istihdamın kullanıldığı bir yapıya dönüşmüştür.

Bunun yanı sıra sanayi sektörünün gelişme düzeyi ve ekonomideki ağırlığı Çek ve Slovak bölgeleri arasında 1981 yılına kadar eşit değildi (Hamilton, 1986). Ancak bu yıldan itibaren merkezi otoritenin geri kalmış olan Slovak bölgesine daha fazla yatırım yapmaya başlaması sonrasında Çek ve Slovak bölgeleri arasında sanayileşme düzeyi açısından farklılıklar azalmaya başlamıştır. Slovak bölgesinin sanayileşme politikası iç piyasaya dönük olmaktan çıkarak ihracata dayalı bir görünüm kazanmaya başlamıştır. 1993 yılına gelindiğinde toplam endüstriyel üretimin %71.8'i Çek topraklarında gerçekleşirken geri kalan %28.2'si de Slovak topraklarında gerçekleştirilmekteydi (Ramet, 1995: 377). Bu tarihte nüfusun da 1/3'ü bu bölgede yaşadığı göz önünde tutulduğunda adaletsizliğin büyük oranda telafi edildiği söylenebilir.

Ancak Slovak sanayileşme stratejisinin en büyük eksikliği sanayi faaliyetlerinin birkaç sektörde (metal işleme, makine ve silah üretimi gibi) yoğunlaşmasıdır. Bunlar arasında silah üretimi 1980'li yılların sonunda toplam sanayi üretiminin %6'sını açıklarken ihracatın %80'ini açıklamaktadır (Ishiyama ve Breuning, 1998). 1990'ların başında görülen ekonomik krizin çok ciddi boyutlarda yaşanmasında sanayi sektörünün bu çarpık yapısının önemli bir payı vardır. Ağır sanayi ve silah sektörlerinin yetersiz hammadde sorununun yanında birde uluslar arası rekabetle karşı karşıya kalması sonrasında 1988-1992 yılları arasında durgunluk yaşanmıştır.

Tablo 4'te görüldüğü üzere, geçiş döneminde Çek ve Slovak sanayisinin üretim hacminde büyük daralmalar yaşanmıştır. Bu dönemde sanayide gözlenen daralma GSMH'daki daralmadan %10 daha fazla olmuştur.

Tablo 4. Sanayi Sektöründe Üretim Seviyesi (% Değişim)

Ülkeler	1991	1992	1993	1994	1995
Çek	-21.2	-7.9	-5.3	2.1	8.7
Slovakya	-19.4	-9.3	-3.8	4.8	8.3

Kaynak: Appel ve Gould, 2000, s.119

Dış Ticaret ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Ocak 1991 yılında uygulamaya konulan istikrar programı eski Çekoslovakya Cumhuriyeti'nin dünya ile tekrar entegrasyonu sürecini başlatmıştır. Bu süreçte alınan tedbirler (bunlar arasında en önemlileri fiyat politikasının gevşetilmesi, dış ticaret kısıtlamalarının kaldırılarak liberal politikaların uygulamaya konması

ve Çekoslovak kronunun içsel konvertibilitesinin sağlanması gösterilebilir) ülkenin dünya ile rekabet etme gücündeki kötü gidişi tersine çevirmenin yolunu aralamıştır. 1989-1995 döneminde dış ticaretin ülkelere göre dağılımında ciddi değişikliklerin olmasının yanı sıra rakamsal olarak da hızlı bir artış görülmüştür. Bu hızlı artışa Sovyetler Birliği'nin ve CMEA'nın dağılması, Çekoslovakya'nın ikiye parçalanması ve liberal ticaret politikalarının önemi katkıları bulunmaktadır. CMEA ülkelerinde dış ticaretin şekillenmesinde büyük payı olan siyasi faktörlerin etkisinin kaybolması ile birlikte Doğu Bloku ticareti çökmüş ve bu ticaretin bir kısmı AB piyasasına yönelmiştir. Bunun sonucunda Çek ve Slovak Cumhuriyetlerinin AB ülkelerine yapmış olduğu ihracatta 1990-1995 döneminde yıllık ortalama %30'lara varan artışlar görülmüştür (World Bank, 1999: 95). 1989-1991 arasında Çekoslovakya'nın toplam ticaretindeki AB ülkelerinin payı yaklaşık %33'ten %50'lere yükselirken eski CMEA ülkelerinin payı %51'den %34'e düşmüştür. 1991 yılına gelindiğinde dış pazar olarak CMEA ülkelerinin yerini AB ülkeleri Sovyetlerin yerini de Almanya almıştır. 1995 yılında AB ülkelerinin Çek ticaretindeki payı %61'lere ulaşırken eski CMEA ülkelerinin payı %27'lere düşmüştür (World Bank, 1999: 96).

Çekoslovakya ekonomisinin liberalleştirilmesi sonucunda ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların (DYY) miktarında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Geçiş ekonomileri içinde Macaristan'ın ardından 2. sırada yatırım çekebilen ülke konumundadır. 1989-1991 döneminde ortalama 354 milyon ABD doları DYY çeken ülke 1992 yılında yaklaşık 3 kat artışla 1,103 milyon dolara ulaşmıştır (Pavline ve Smith, 1998: 624). Slovak bölgesi 1989-1992 döneminde ülkeye gelen toplam DYY'ların ancak %10'unu alabilmiştir (Slay, 1993). Doğrudan yabancı yatırımın düzeyleri arasındaki bu belirgin farklılığın sebepleri arasında; a) bu iki bölgenin sanayi kapasitelerinin ve yapılarının farklı olması, b) Prague'ın Slovakya'nın başkenti olan Bratislava şehrine göre uluslar arası alanda yatırım merkezi olarak daha fazla tanınması, c) ve son olarak Çek resmi makamlarının Slovak bölgesinin yatırım potansiyeli hakkında yabancı yatırımcılara yanlış ve taraflı bilgi sunduğu iddiaları sayılabilir (Pavlinek ve Smith, 1998). Federal devletin dağılmasında yabancı yatırımların bu şekilde adaletsiz dağılımının önemli bir payının bulunduğu birçok Slovak politikacılar tarafından savunulmaktadır (Pavlinek, 1995).

1992 yılında ülkenin ikiye parçalanmasından sonra ortaya çıkan Slovak Cumhuriyeti yabancı yatırımcılar açısından yüksek riskli bir ülke olarak algılanırken Çek Cumhuriyeti devlet geleneğine sahip olması sebebiyle istikrarlı bir ülke olarak algılanmışlardır (Pavlinek ve Smith, 1998). Ayrıca Slovak otoritelerinin özelleştirmelerde yerli firmalara ayrıcalık tanınması sonucunda 1993-1995 yılları arasında ortalama 200 milyon dolarlık DYY çekerken, Çek Cumhuriyeti aynı dönemde 1,366 milyon dolarlık DYY çekmiştir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yeniden yapılandırma (merkezi planlı ekonomik düzenden piyasa ekonomisine geçiş aşaması) sürecinin yoğun biçimde yaşandığı 1991-1993 döneminde Çekoslovakya ekonomisinde ciddi daralmalar (GSYİH'nın azalması) yaşanırken, fiyatlar genel düzeyinde 1991'de %50'leri aşan bir yükselişin ardından dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu dönemde Çekoslovakya'nın GSYİH'sı toplamda %20'lere varan bir küçülme kaydetmiştir. Ekonomideki bu daralmada Doğu Bloku ülkelerinin savunma harcamalarındaki büyük düşüşler ve diğer pazarlara (İran, Irak ve Libya gibi) olan silah ihracatının kısıtlanması önemli rol oynamıştır.

İşsizlik verileri incelendiği zaman, Çek ekonomisi Slovak ekonomisine nazaran oldukça iyi durumdadır. Slovak Cumhuriyetinde işsizlik oranı resmi istatistiklere göre Çek Cumhuriyetinden 3,2 kat fazla çıkarken, gayri resmi verilerde bu fark 1,6 kata kadar inmektedir. İşsizlik oranında görülen bu büyük eşitsizlik 1993 yılında Federe devletin parçalanmasına yol açmıştır.

Geçiş ekonomilerinin karşılaştığı en önemli bir diğer sorun da özelleştirme konusunda gözlemlenmiştir. Çek ve Slovak vatandaşlarının komünist rejimden dolayı çok fazla birikmiş tasarrufları bulunmadığından küçük işletmelerin yerli halka satışından önemli bir özelleştirme geliri elde edilemezken, büyük işletmelerin yerli ve yabancılara satışından bir miktar gelir elde edilmiştir. Örneğin, Çek Cumhuriyeti özelleştirmeden 44 milyar Amerikan \$'ı gelir elde ederken, Slovak Cumhuriyeti 16 milyar \$ özelleştirme geliri elde etmiştir. Ancak, özelleştirmelerin diğer Doğu Bloku ülkelerine nazaran hızlı bir biçimde gerçekleştirilmesi ise önemli başarı sayılabilir.

Geçiş ekonomilerinde tarım sektöründe mülkiyetin el değiştirmesi ve tarımsal işletmelerinin ölçeğinin küçülmesi sonucunda tarımın GSYİH'daki payı büyük oranda azalmıştır. Bunun yerine hizmet sektörleri (ticaret, turizm ve kamu hizmetleri) ve inşaat sektörleri büyük gelişme göstermişlerdir.

Son olarak, liberal iktisadi politikaların uygulanmaya başlaması sonrasında dış ticarete önemli bir değişim yaşanmıştır. Dış ticarete AB ülkelerinin payı artarken (%30'lardan %50'lere), eski Doğu Bloku ülkelerinin payı ise (%50'lerden %30'lara) ciddi oranda azalmıştır.

KAYNAKLAR

- Allison, C. ve D. Ringold (1996) "Labour Markets in Transition in Central and Eastern Europe: 1989-1995", **World Bank Technical Paper** No: 352.
- Andress, M. (2003) "Czech Republic", **Europe Review: the economic and business report**, (World of Information), 15th Edition, ss.86-96.

- Andress, M. (2003) "Slovakia", **Europe Review: the economic and business report**, (World of Information), 15th Edition, ss.325-334.
- Appel, H. Ve Gould, J. (2000) "Identity Politics Economic Reform: Examining Industry –State Relations in the Czech and Slovak Republics", **Europe-Asia Studies**, 52, 111,131.
- Banerjee, B. vd. (1995) "Road Maps of the Transition: the Baltics, the Czech Republic, Hungary, and Russia", **IMF Occasional Paper** No: 127, September.
- Fidrmuc, J., (2003), "Economic Reform, Democracy and Growth during Post-Communist Transition", **European Journal of Political Economy**, 19, 583-604.
- Hamilton, F.E. (1986) **Industrialization in Developing and Peripheral Regions**, Routledge.
- Hazlett, T. W. (1996) "Bottom-up Privatization: the Czech experience", **The Privatization Process: a worldwide perspective**, (Edit. Anderson, T.L. – Hill, P.J.) Rowman & Littlefield Publisher, ss.97-114.
- Horvath, J. ve Jonas, J. (1998) "Exchange Rate Regimes in the Transition Economies Case Study of the Czech Republic: 1990-1997", **Centre for European Integration Studies Working Paper** No. 11, 1-40.
- IMF (1996) World Economic Outlook May 1996.
- Ishiyama, J. T. ve Breuning, M. (1998) **Ethno politics in the New Europe**, Lynne Rienner Publishers.
- Kaiser, P. J. (1995) "The Czech Republic: an assessment of the transition", **East-Central European Economies in Transition**, (Edit. Hardt, J.P. – Kaufman, R.F.), ME Sharpe, London/New York, ss.506-518.
- Manasian, D. (1991) "A Survey of Business in Eastern Europe", **The Economist** (Supplement) September 21.
- OECD, (1994) **Economic Surveys: The Czech and Slovak Republics**, Paris.
- ,(2001) **Agricultural Policies in OECD Countries: monitoring and evaluation**, Paris.
- Pavlinek, P. (1995) "Regional Development and the Disintegration of Czechoslovakia", **Geoforum** 26, ss. 351-372.
- Pavlinek, P ve Smith, A. (1998) "Internationalization and Embeddedness in East-Central European Transition: The Contrasting Geographies of Inward Investment in the Czech and Slovak Republics", **Regional Studies**, 32(7), ss. 619-638.

- Ramet, S. P. (1995) **Social Currents in Eastern Europe: The Sources and Consequences of the Great Transformation**, Duke University Press, Durham.
- Slay, B. (Ed.) (1993) Roundtable: Privatization in Eastern Europe, **RFE/RL Research Report** No. 2, ss. 47-57.
- Sojka, M. (1992) "The Transformation of Czechoslovak Economy and Unemployment", **The Economic Transformation of Eastern Europe: views from within**, (Katz B.S. - Rittenberg, L.), Greenwood Publishing Group, Westport.
- Tangermann, S. ve Banse, M. (2000) **Central and Eastern European Agriculture in an Expanding European Union**, CABI Publishing.
- World Bank (1998) **Slovak Republic: a strategy for growth and European integration**, Country Study, The World Bank, Washington D.C.
- (1999) **Czech Republic: toward EU accession: main report**, Country Study, The World Bank, Washington D.C.